

På et af højskolehjemmene. Billedet af de to ukendte, den unge mand med kasketten og pigen på armen, er fra Nexø. »Højskolehjemmet« står der på hans kasket. Billedet er taget inde i hjørnet mellem selve hotellet og salen. Lige bag de to er der en trappe ned til køkkenet, som lå i kælderen, til højre trappen, som førte ind til den lille sal, som var mellem restauranten og den store sal. Foto Kaare Rasmussen, 1920'erne.

Højskolehjemmene på Bornholm

Rønne - Aakirkeby - Nexø - og de tilknyttede højskoleforeninger

Af Svend Aage Møller

Begrebet »højskolehjem« er der i dag vist ikke ret mange, der forbinder noget særlig konkret med. I de sidste årtier af 1800'erne og et stykke ind i 1900'erne var det imidlertid et fænomen, der bredte sig med et betydeligt antal rundt om i vore købstæder og efterhånden også i en del større stationsbyer. De fik en vis betydning i en række år, men efterhånden gik de fleste over til almindelig hoteldrift.

Her på Bornholm har vi haft tre sådanne højskolehjem. Det første blev etableret i Rønne i forbindelse med oprettelsen af Rønne Forsamlingshus i St. Mortensgade. Forsamlingshuset blev bygget i 1883, men et egentligt højskolehjem blev først knyttet til det omkring 1887.

Der gik en del år, før det næste blev oprettet i en tidligere friskolebygning i Aakirkeby. Det skete i 1900. Og året efter, 1901, blev det tredje indrettet i en tidligere købmandsgård på Torvet i Nexø.

På landsplan begyndte det for så vidt i

Svend Aage Møller. Tidligere højskolelærer på Bornholms Højskole, har bl.a. udgivet en publikation om Højskolens historie. Arbejder med højskolernes historie på www.sams-arkiv.dk

1878, hvor man efter initiativ af en folketingsmand, Harald Holm, stiftede Københavns Højskoleforening, og for at have et fast tilholdssted, sikrede man sig hele tiden at have nogle rummelige lokaler til rådighed. Egentlig var foreningens formål fra først af tænkt som et forsøg på at fremme højskolens værdier og tanker i hovedstaden, men det viste sig hurtigt, at den i højere grad blev et samlingssted for unge mennesker, der allerede havde været på højskole, og af uddannelsesmæssige eller andre grunde var søgt til København¹.

¹ Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892. 1944.

Billedet herover fra Frederiksborg Slot angives at være fra »Kjøbenhavns og Bornholms Højskoleforenings Udflugt til Frederiksborg og Fredensborg den 3. Juli 1892«. Foto: Chr. Pedersen.

I avisnotitser i de bornholmske blade fremgår det, at de bornholmske deltagere havde et ophold derovre i to dage, hvoraf den første blev brugt til den nævnte udflugt, mens man den næste dag skulle besøge Dyrehaven - og sikkert også forskelligt andet.

Denne rejse havde imidlertid en forløber, idet brødrene Bøgeskov på højskolen i Østermarie allerede i de sidste dage af juni 1881 arrangerede en »lystrejse« med to dages ophold i København og Nordsjælland. Der er næppe tvivl om, at det er sket i nært samarbejde med Københavns Højskoleforening, og det første punkt på programmet var da også et besøg i dens lokaler. Efter besøg på nogle af byens seværdigheder sluttede dagen med besøg i Tivoli. Næste dags eftermiddag tog man på udflugt med tog til Hillerød for at se Frederiksborg Slot, og om aftenen vendte man tilbage til Bornholm. Denne tur er udførligt beskrevet i en skildring i Bornholms Avis et par uger efter, hvorimod der ikke i aviserne er nogen omtale af turen i 1892, men en del af programpunkterne har sikkert været de samme. Og rejserne vidner i hvert fald om et nært samarbejde mellem foreningerne. Se i øvrigt teksten til billede 4.

Det kan her nævnes, at bornholmeren H. P. Jensen senere i perioden 1905-13 var formand for Københavns Højskoleforening, og i 1911 tog han initiativ til sammen med Holger Begtrup på Frederiksborg Højskole at arrangere et »Otte Dage på Højskole« kursus for københavnere. Det bredte sig hurtigt til andre højskoler og for folk fra hele landet og blev indledning til højskolerne korte kurser, som efterhånden har grebet meget om sig. Bornholms Museum.

Derfor viste der sig også behov for logimuligheder, hvilket medførte, at man efterhånden også i et vist omfang drev et pensionat.

Københavns Højskoleforening med tilhørende lokaler blev på den måde til det første højskolehjem og forbillede for dem, der fulgte efter. Denne idé blev i de følgende år virkeliggjort mange steder i landet. I 1886 opregnes der omkring 20 rundt om i købstæderne, især i Jylland og på Fyn, og i de følgende år kom der mange flere til. Når det greb så stærkt om sig, tyder det på, at det var noget, der så at sige havde ligget i luften i længere tid, uden at man havde turdet gå i gang, især nok af økonomiske grunde. Men da de første skridt så var taget, gik det hurtigt.

Samme år som Københavns Højskoleforening blev oprettet, stiftedes også en landsdækkende forening, »Dansk Højskoleforening«, som lokale kredse samlede penge ind til. Nogle kredse her på Bornholm var med næsten fra første færd. I Højskolebladet for 1880 ses det i hvert fald, at Aaker-Aakirkeby kredsen havde ydet 16 kr. i alt, Rønne kredsen havde bidraget med 20 kr., og fra Klemensker var der indkommet 2 kr. I årene efter sker det, at *Bornholms Højskoleforening* står som indbyder i annoncer om større arrangementer i Rønne. Der har således også været en vis samordning her på øen.

Formålet med højskolehjemmene er egentlig klart og enkelt formuleret i en lille bekendtgørelse om åbningen af et af dem i Stege på Møn i 1883. Det hedder heri: *»Meningen med dette Foretagende er ikke alene den at skaffe Samlingssted for Højskolevenner men at modtage alle Gæster, som under et midlertidigt ledigt Ophold i Byen ikke holder af det almindelige Værtshusliv«*.

Andre steder formuleres det meget mere højstemt. Til en påtænkt læsestue i højskolehjemmet i Aakirkeby hedder det f. eks. i en opfordring til at støtte den, *»...for den Ungdoms Skyld, som forhaabentlig dér vil faa et hyggeligt og hjemligt Sted at mødes paa, hvor der kan herske en god Tone og bydes dem en god, sund, aandelig Føde i det Spor, som er lagt og lægges ved Højskolens Gjærning ...«*

Den tid, hvor de første mange højskolehjem blev oprettet, var set i en større sammenhæng i provisorietiden, hvor de politiske grupperinger stod stejlt over for hinanden, men også mellem de forskellige kirkelige retninger kunne der være betydelige meningsforskelle eller ligefrem spændinger. Derfor gik det med højskolehjemmene som med højskolerne i den første tid, at de mødte modstand. De blev mistænkeliggjort, og det liv og de aktiviteter, der foregik på dem, blev bagtalt med ondsindet sladder eller undertiden ligefrem lagt for had. Det gjorde sig også gældende for højskolehjemmet i Rønne, men herom mere senere.

Rønne Forsamlingshus

Højskolehjemmet i Rønne blev som nævnt ovenfor oprettet i forbindelse med etableringen af Rønne Forsamlingshus - undertiden kaldet Østre Forsamlingshus.

En af initiativtagerne til forsamlingshuset - måske den ivrigste - boghandler Hans Colberg, udtalte ved indvielsen, at det havde været på tale i de sidste halve snes år, men det var hele tiden strandet på grund af pengespørgsmålet. Så var der under et møde i 1883 et par unge mænd, der foreslog at få folk til at tegne aktier til formålet. Forslaget blev vel modtaget, og der blev med det samme tegnet aktier for 1500

Tegning af forsamlingshuset på et gammelt aktiebrev fra 1884. Privateje.

kr. Det gav mod til at fortsætte, og i løbet af året gik man så i gang.

I en kort omtale af foretagendet i Bornholms Tidende den 28. august 1883 hedder det, at man nogen tid før havde erhvervet en grund af Karen Skovgaard ved St. Mortensgades forlængelse på godt 3000 kvadratalen, hvilket svarer til ca. 1200 m². Prisen var omkring 1700 kr., og arbejdet på forsamlingshuset var allerede påbegyndt.

Selve byggepladsen var blevet bestemt til at være den bageste del af grunden, således at forsamlingshuset kom til at ligge lidt tilbage fra gaden. Pladsen foran ud til gaden var blevet delt i to byggegrunde med et 10 alen (ca. 6 m) bredt indgangsareal imellem som adgang til forsamlingshuset, og de to byggegrunde var blevet solgt til bygmestrene Bidstrup og Wang for 500 kr. hver.

Opførelsen af forsamlingshuset var efter tegning og overslag af bygmester Mathias

Bidstrup blevet overtaget af Bidstrups Byggeforretning² til overslagssummen på 5.300 kr. og skulle være færdigt i løbet af efteråret. Størrelsen skulle være på 30 alen i længden og 20 alen i bredden, hvilket svarer til omkring 19 m gange 12,5 m og et samlet areal på ca. 238 m².

Det hedder videre i omtalen, at »...*En smuk Forside vil komme til at vende ud mod Gaden, hvis dernæst de tvende Bygmestre, som have kjøbt de foranliggende Byggepladser, bygge to smukke og aldeles ensdannede Bygninger til Gaden, saaledes som det nok vil blive Tilfældet, kommer det*

2 H. P. Bidstrups Byggeforretning blev efter stifteren, Hans Peter Bidstrups, død i 1876 ført videre som familieforetagende i en række år af hans børn med de to yngste sønner, Otto Christian og Carl Georg Bidstrup, som praktiske ledere, mens de havde den lidt ældre fætter og svoger, arkitekt Mathias Bidstrup, som projektleder og administrator. Det var således disse tre mænd, der forestod projekteringen og opførelsen af forsamlingshuset, foruden et stort antal andre byggerier både i Rønne og rundt om på Bornholm i en lang periode.

alt til at danne et tiltalende Hele, som kan blive en Prydelse for Gaden».

Det sidstnævnte kom ikke til at slå til. De to byggegrunde blev hver opdelt i to grunde, hvor der blev opført to ret almindelige dobbelthuse på hver tre fag, men dog lidt pænere end flere andre fra den tid og i forhold til indgangspartiet helt ens, så symmetrien er i orden. Sådan fremtræder det endnu i dag.

De fire grunde foran forsamlingshuset kom sammenlagt til at udgøre 462 m². Forsamlingshusets areal var således formindsket til ca. 738 m². Da selve huset skulle være på 238 m², var der ca. 500 m² tilbage til indgangen, haveareal og anden udenomsplads.

Senere blev dette areal betydeligt forøget, idet man fik rådighed over en del af en tidligere stor have, som havde tilhørt prokurator Thomas Erichsen, men var erhvervet af H. P. Bidstrups Byggeforretning med henblik på udstykning og bebyggelse. Den pågældende del af arealet, som var på godt 4.000 m², blev ikke bebygget, og må derfor have bevaret sit præg af have. Ejendomsforholdet er imidlertid uklart. Vi ved ikke, om forsamlingshuset faktisk erhvervede det eller blot fik lov til at bruge det.

Indvielsen

Bygningen stod færdig sidst på efteråret og blev indviet ved en festlighed mandag den 9. december. I Bornholms Tidendes omtale af det hedder det:

»Det nye Forsamlingshus ved St. Mortensgades Forlængelse er nu færdigt. Det gjør et meget tiltalende Indtryk, idet Bygningsstilen og Dekorationen afgiver et samstemmende hele, der maa tiltale Øjet, ligesom der ogsaa efter de anvendte Midler er tilvejebragt et forholdsvis rummeligt

Lokale, som i de allerfleste Tilfælde vil afgive en tilstrækkelig stor Forsamlingsplads. Foruden det egentlige Forsamlingslokale indeholder Bygningen to mindre Værelser og Køkken samt oven over disse en Balkon der ved Hjælp af et Tæppe eller Forhæng kan komme til at udgjøre et mindre Forsamlingslokale».

Det hedder videre i referatet, at indvielsen fandt sted under deltagelse af omtrent 1.000 mennesker, så der må have været fuldt hus. Det begyndte og sluttede med musikalske indslag, og ind imellem var der flere taler. Efter velkomst ved boghandler Hans Colberg havde man bedt skoleinspektør Andreas Hjorth om at holde den egentlige indvielsestale. Han kredsede lidt om, hvad et sådant hus skulle bruges til. Han henviste bl. a. til hvad der allerede var bestemt til at skulle foregå. Samme aften ville nogle unge mennesker tage sig en dans i salen, og næste aften ville totalafholdsforeningen holde møde. Han anbefalede videre, at det blev en bred vifte af anvendelsesmuligheder, når det blot var til gavn for folkets og fædrelandets vel. Dernæst kom han ind på forholdene for mange, ikke mindst unge mennesker, som på grund af den fremvoksende industri søgte til byerne, hvor de ofte ikke havde noget egentlig hjem. For dem burde der være et alternativ til det gængse værtshusliv. Han anbefalede derfor, at der skulle holdes et lokale åbent, måske hver aften, hvor der skulle bydes en tiltalende god læsning, oplæsning eller lignende, men ingen spiritus. Selvom det var i højskolehjemmenes første tid, kendte han altså til disse, og nævner netop, at det var fra dem, tankerne var fremsat.

Ved at kigge lidt på annoncer om møder i den følgende tid, står det klart, at det nye forsamlingshus i høj grad udfyldte et be-

Se udførlig billedtekst næste side

hov. Der blev holdt mange møder af flere forskellige kredse. Afholdsbevægelsen gjorde sig ikke mindst gældende. Også religiøse vækkelsesmøder var der, »om Gud vil«, som det i reglen anføres. På det politiske plan optræder grundlovsværneforeningen jævnligt. Ind imellem holdt højskoleforeningen også foredragsmøder, men den er ellers ikke så fremtrædende. Det ser ud til, at de kun averterede, når det var en kendt person, de havde fået til at tale, f. eks. forstanderen for Askov Højskole, Ludvig Schrøder.

I januar 1884 er der en, der skriver i avisen om aktiviteten i huset og nævner, at det efter nytår havde været i brug næsten hver dag, og at der til et religiøst møde var mødt så mange, at selvom en del måtte gå igen,

havde der været henimod 1000 mennesker. Han nævner i den forbindelse, at huset viste sig at være praktisk indrettet, og det var især en stor behagelighed, at der var 4 á 5 reserveudgange, hvor man let og meget hurtigt kunne komme ud.

I begyndelsen af januar foretog man i øvrigt en formel stiftelse af et aktieselskab, vedtog love og valgte en bestyrelse, som kom til at bestå af jernstøber Herman Blem (formand), boghandler Hans Colberg (kasserer), bygmester Mathias Bidstrup, snedkermester Wang og partulier Mathias Marker. Aktieselskabet var som sådant ejer af huset og lejede eller lånte det ud til de forskellige foreninger, herunder også højskoleforeningen, selvom der mellem denne og aktieselskabet utvivlsomt

◀ Billedet herover angives at være fra »Københavns Højskoleforenings Besøg hos Bornholms Højskoleforening. Haven i Rønne. Sct. Mortensgade. Foto: Chr. A. Møller, Rønne«.

Af notitser i aviserne fremgår det, at besøget fandt sted i dagene 4.-6. juli 1897. Billedet er formentlig taget kort efter ankomsten, hvor de »blev budt velkommen i Højskoleforeningens hyggelige Have«. Billedet er i øvrigt særlig interessant, idet det er et af de meget få bevarede, der viser, hvordan forsamlingshusets vestlige del så ud efter tilbygningen omkring 1887. Af personerne er herren med hvidt hår og skæg på bænken til højre let genkendelig, pastor Frederik V. Christensen, 1819-1903.

I Bornholms Dagblad var der nogle dage efter en fyldig skildring af hele besøget, som man fornemmer, blev meget vellykket. Vejret havde ganske vist været noget vekslende; der havde været både stærk blæst og regnbyger, men man havde taget det med godt humør.

Men også dette besøg havde en forløber, idet Københavns Højskoleforening allerede i 1883, den 21. - 23. juli, havde arrangeret en rejse herover - netop i den tid, hvor man så småt var begyndt på etableringen af forsamlingshuset i Sct. Mortensgade. Lederen af rejsen var foreningens formand, folketingsmand Harald Holm, og med som hædersgæster var digteren Christian Hostrup og hans kone. Det nævnes, at der var 63 deltagere i alt. Det er begrænset, hvad vi ved om dette besøg, men det fremgår dog, at de første to dage var blevet brugt til udflugter på øen, og at man den sidste dag afholdt et offentligt møde i Almindingen, hvor både Harald Holm og Chr. Hostrup talte. Der er referat af dette møde i Bornholms Tidende, hvor der også er nogle bemærkninger om, at forløbet havde været meget tilfredsstillende.

Som det fremgår ovenfor foretog foreningen altså 14 år senere en lignende rejse, hvor lederen igen var Harald Holm, og der angives at have været omkring 50 deltagere. Blandt dem var også et andet folketingsmedlem, Svend Høgsbro. Denne gang foretog man den første dag en udflugt til Almindingen, og det nævnes, at der var omkring tyve vogne af sted. Den næste dag gik turen til Jons Kapel og Hammeren med overnatning i Allinge og omegn. Næste dag gik turen videre til Rø og sidst på dagen tilbage til Rønne, hvor man om aftenen inden afrejsen drak the i højskoleforeningens lokaler og derefter havde en afsluttende sammenkomst i den store sal. Under denne blev bornholmerne inviteret til genbesøg i København tre år senere, »det Aar, da Aarhundredet ender«, men om der blev foretaget flere af disse rejser, ved vi indtil videre ikke. Bornholms Ø-arkiv.

har været et betydeligt personsammenfald.

Den intensive mødeaktivitet krævede naturligvis en vis orden og organisation. Det lader til, at man i den første tid har klaret det, som man bedst kunne ved fælles hjælp, men efter et par år ser det ud til, at man ønskede det lagt i fastere rammer. I en annonce i april 1886 meddeles det, at der ville være fast inspektion ved den nævnte Mathias Marker.

Selvom skoleinspektør Andreas Hjorth i sin indvielsestale havde anbefalet et åbent lokale som tilholdssted for især unge mennesker, der kunne minde lidt om et højskolehjem, er der dog intet, der tyder på, at man havde et sådant i de første år.

Men i foråret 1887 blev der indkaldt til

en generalforsamling, hvor man på forhånd bad aktionærene overveje en istandsættelse af bygningen, eventuelt med henblik på udlejning. Mere nævnes der ikke, men der indkaldes til en ekstraordinær generalforsamling et par måneder senere, som også må have haft med dette at gøre.

Det må have været ved den lejlighed, at man besluttede at knytte et pensionat til stedet. Det ser ud til, at man har bygget nogle få meter til selve forsamlingshuset, og i den vestlige ende har føjet en vinkel til mod nord. I denne tilbygning har man så indrettet værelser til nogle pensionærer og bolig til en værtinde og tjenestefolk. Denne del af bygningen fik sin egen indgang, således, at man ikke behøvede at komme ind gennem salen, og man sikrede adgang

*Højskoleforeningens sangkor i Rønne, foran Østre Forsamlingshus i Sct. Mortensgade. Foto ca. 1885
G. Stöckel, Rønne. Bornholms Museum.*

til denne med en smal passage fra nabo-grunden.

Med denne tilføjelse var grunden lagt til et egentligt højskolehjem, som var åbent hele tiden. Da det stod færdigt, må man gå ud fra, at man ansatte den første værtinde, som blev en 40 årig kvinde ved navn Karen Holm. Hvordan ansættelsesforholdet var, og hvordan aktieselskabet og højskoleforeningen ordnede deres indbyrdes økonomiske forhold, ved vi intet om, men det er tilsyneladende gået uden større problemer.

Den meget rosende omtale af forsamlingshuset i forbindelse med indvielsen modsiges andre steder af udsagn om, at huset var meget spartansk i sin udførelse, hvilket fik modstandere af foretagendet til nedladende at kalde det »Skuret«. Det var især det konservative borgerskab, der så skævt til initiativet til forsamlingshuset, men de havde åbenbart også behov for et samlingssted. Det kom på tale at oprette et sådant i forbindelse med teatret, men det blev ikke til noget, så derfor fik man i 1877

bygget et andet forsamlingshus, »Dannebrog« i den nordlige del af byen, og som nok var mere pompøst. Det blev senere til »Hotel Phønix« og senere igen til »Hotel Borgen«. Men der er overleveringer om, at man i mange år stod stejl overfor hinanden i de to befolkningsgrupper, der holdt til i de to steder³.

Højskolehjemmet og Martin Andersen Nexø

Snart efter, at det egentlige højskolehjem blev oprettet, fik den unge skomagerlærling, Martin Andersen, senere med tilnavnet Nexø, sin jævnlig gang i højskolehjemmet i nogle år, og det er så heldigt, at han i sit erindringsværk har beskrevet det liv, der foregik dér set indefra, en skildring, som der vist ikke findes nogen tilsvarende andetsteds fra. De oplevelser, han fik dér tillægger han stor betydning for sit videre liv.

Det var således folk dér, der sørgede for, at han blev elev på højskolen i Østermarie og senere på Askov Højskole, hvilket tilsammen gav ham så meget uddannelsesmæssig ballast, at det blev en væsentlig forudsætning for hans livsværk som forfatter. Erindringerne er ganske vist skrevet i 1930'erne omkring 40 år efter, og ikke alt er helt rigtigt, men de giver alligevel et godt billede af, hvad der foregik.

De pågældende erindringsbilleder findes i det tredje bind af hans erindringsværk, »For Lud og koldt Vand«.

Han skriver lidt om de centrale personer, der stod bag oprettelsen af højskolehjemmet, den gamle pastor F. V. Christensen, bygmestrene brødrene Bidstrup og ikke

mindst stenværksejer A. P. Brodersen. Om denne skriver han, at han »... blev hurtigt Sjælen i en Kulturbevægelse af jævn, menneskelig Art. Brodersen gik i Spidsen for Cykelsporten, som dengang var ny, og var en ivrig Skytte og dyrker af svensk Gymnastik. Han samlede den [ungdommen] i Højskoleforeningen; sammen med de andre »Frafaldne« grundede han Højskolehjemmet, i hvis Lokaler den ny Ungdom havde til Huse. I den store Gymnastiksal dyrkedes den svenske Gymnastik og holdtes folkelige Møder ...«.

Som fattig skomagerlærling havde han hørt om alt dette, men, som han skriver, gik det hans næse forbi. »Jeg hørte om Livet deroppe i Højskoleforeningen med den store Have, oftest i forvrænget Form. Byens Borgere, der gennemgående førte en forhutlet Tilværelse ogsaa aandeligt, spyede af et godt Hjerte deres Gift over den nye Bevægelse, hvis Medlemmer »kysse- des og næbbedes og gik med hinanden om Livet bestandig«.

Men på et tidspunkt fik den unge Martin altså sin gang i højskolehjemmet. Under hvilke omstændigheder det skete, skal ikke refereres her, men han blev godt modtaget og accepteret. Om det skriver han længere fremme i bogen: »Saa var jeg altsaa blevet optaget i det mærkelige Højskolesamfund, som der gik saa mange Historier om, ikke alle for det gode. Det var rigtig nok hvad Rygterne fortalte at alle sae du til hinanden; derimod passede det ikke, at de gik med hinanden om Livet og bestandig kyssedes, saa Folk i Nabolaget ikke kunne sove. Dér havde Avisen løjet godt! Og i meget andet ogsaa; disse Mennesker gik ikke og lallede Halleluja og var skøre af hjemmelavet Livsglæde, som der paastoddes! Men de talte frit og aabent til hinanden og drøftede alvorlige Ting; og den

3 Niels Nielsen: En by vokser til, 1959.

Maade de unge omgikkes hinanden paa overraskede mig. Jeg var vant til, at der var noget bagved, naar unge Kvinder og Mænd talte sammen«.

Om det videre forløb fortsætter han: »Stenværksejerens hade opfordret mig til at komme igen, og jeg gjorde flittigt Brug af opfordringen, især Lørdag Aften, naar der var Foredrag eller Oplæsning af ny opsigtsvækkende Bøger. Her lærte jeg første Gang Ibsens og Bjørnsens Værker at kende. Ogsaa Strindbergs »Tjänstkvinnans son« blev gennemgaaet og sat til Diskussion. Bjørnson blev voldsomt angrebet af en Præst nede fra Sydlandet for »Det flager«⁴, og jeg oplevede det mærkelige, at to unge Arbejdere, Stenhuggerne Jacob Mogensen og K. A. Petersen, der senere blev betydelige Mænd på Øen, forsvarede den Bjørnsonske Moral mod den studerede Præst og fik Forsamlingens Medhold. Jeg oplevede meget mærkeligt og nyt og paa samme Tid opløftende. Det bekræftede forskelligt i mig, der før var blevet set ned paa«.

Om forholdene og aktiviteterne i højskolehjemmet fortæller han videre:

»Hjemmet bestyredes af en ældre Tjenestepige, Karen Holm, der havde været et Par Vintre paa Askov. Hun hade et godt Greb paa at holde Justits uden at Hyggen led ved det; en egen Myndighed udgik fra denne Gammeljomfru, parret med megen Moderlighed, der ikke mindst kom mig tilgode.

Hjemmet stod aabent hver Aften for Medlemmerne af Foreningen. Karen og hendes Hjælperske Gothardine, en rødkindet djærv Bondepige fra Pærsker, sad med deres Haandarbejde; Blinde Andersen

spillede paa Fløjte eller der blev læst højt. Inde i den store Foredragssal tumlede de Unge sig i Gymnastikapparaterne. Det boede fem-seks Unge i Pension paa Højskolehjemmet ...; de var i Lære paa Maskinfabrikken her. Karen sørgede for, at de aabnede deres Kreds for mig.

Ogsaa Omgangen med dem lod mig se ind i en anden Verden, der stundom var lige saa fattig som min egen hvad Penge angik, men alligevel vidt forskellig - meget mere menneskelig. ... det var en hel anden Ungdom end den forsømte, forkomne jeg selv tilhørte; der var saa meget af Drømme og Higen i én, den bekræftede, velgørende var det. Og jeg hade fundet et Tilhold, et Hjem!«

Værtinderne

Karen Elisabeth Holm, født 27. september 1847, og var altså godt 40 år ved den tid Andersen Nexø havde sin gang i højskolehjemmet. Hun var datter af en urmager i Rønne som nummer fem af en flok på otte. Ved folketællingen 1880 boede hun sammen med to andre søstre hos forældrene, og hun betegnes som syerske. Hun var en tid husbestyrerinde for A. P. Brodersen, efter at denne havde mistet sin første kone i barselsseng. Det fremgår et par steder, at hun var nært knyttet til Bidstrup-familien og den grundtvigske kreds, så det har nærmest ligget lige for, at hun blev værtinde for det nye pensionat.

Gothardine Recthora Vilhelmine Kofod, som var Karen Holms medhjælpers fulde navn, var født 5. maj 1869, og var altså omkring 20 år på denne tid. Hun var født på et mindre landbrug i Østermarie, men familien var senere flyttet til Pedersker. På et tidspunkt tog hun en afstikker til Pedersker,

4 »Det flager i Byen og paa Havnen«. Roman af Bjørnson.

måske hjem til familien, men vendte 1896 tilbage til højskolehjemmet.

De to kvinder optræder naturligvis begge på folketællingslisten for 1890. På denne ses det endvidere, at der boede fire unge mænd på pensionatet. De var i alderen 14 til 18 år. Den yngste var smedelærling, de tre andre var maskinlærlinge, muligvis alle fire hos Herman Blem på maskinfabrikken i Østergade. En af dem var søn af enke i Allinge, mens de tre andre var fra andre dele af landet, fra Hjortshøj i Aarhus Amt, Rostrup i Aalborg Amt og Dalby i Præstø Amt. Det var altså dem, den unge Martin Andersen fik et positivt forhold til.

Martin Andersens Nexøs skildring er nok noget idealiseret, men alligevel forekommer den at være en meget central kilde. Uden den ville vi i dag ikke kunne vide ret meget om, hvad et højskolehjem egentlig var tænkt som.

Foruden Andersen Nexøs skildring skal også nævnes en anden ganske vist meget kortfattet skildring, men af en af hovedpersonerne bag foretagendet. Det er den ene af brødrene Bidstrup, Otto Christian Bidstrup, der i nogle erindringer, som han har skrevet midt i 1930'erne, men udgivet i en række af Jul på Bornholm i 1950'erne. I udgaven for 1958 skriver han, at han allerede i 1879 ofte mødtes privat med nogle familiemedlemmer og nærmest dannede en forløber for højskolehjemmet. Han skriver: *»Vi havde jo mange fornøjelige timer deroppe, og i en læsekrede, som kaldtes Torsdagsforeningen, hvor den nyere litteratur blev læst højt, særlig Bjørnson, Kristofer Janson, Christopher Bruun med fl. Vi sang meget af højskolesangbogen og havde det rigtig gemytligt og lærerigt«.*

Da han senere blev en af de toneangivende i højskoleforeningen, hedder det i udgaven fra 1959 om hans og Herman

Blems forhold til den: *»Han (Herman Blem) var med i mange af de foretagender, som vi var med i. Han var medstifter af Højskoleforeningen, hvor han og jeg til tider måtte holde foredrag, når vi ingen andre kunne få dertil«.*

»Det var et meget yndet sted for al vor ungdom, og vi stiftere havde mange lykkelige timer dér, men selvfølgelig også en del mørke dito«.

Men han nævner også, at *»Højskoleforeningen var jo dengang noget helt andet, end den er for tiden«.*

Et lille sidestykke til både Andersen Nexøs og Otto Bidstrups skildring har vi egentlig også i den mangeårige borgmester Niels Nielsens bog, *»En by vokser til«*, som også er skrevet i 1930'erne, men først udgivet senere (jf. fodnote ovenfor). Om højskolehjemmet og livet dér skriver han et sted følgende: *»...for øvrigt levedes der et ikke ringe liv, ikke mindst for de unge, der her havde et tilholdssted. Lokalerne var mer end spartanske; en enkelt kop kaffe var traktementet; kom den blinde Andersen derop med sin fløjte, tændtes den enkelte petroleumslampe i salen, og under dens søvnige lys svang de unge og gamle sig i et times dans; der holdtes ofte foredrag og diskussionsmøder. »Avisen« kaldte spottende foreningen for »Kysseforeningen«, og højremændene sagde aldrig andet end »Skuret«, når de talte om forsamlingshuset; men mange unge fik her deres fritid til at gå på en kammeratlig og god måde og fik vakt interesser«.*

Ny værtinde

Vi ved ikke præcis, hvor længe Karen Holm var værtinde på højskolehjemmet, men på et tidspunkt fratrådte hun for at oprette sit eget pensionat. Det blev i et af

de ret nye huse i Østergades forlængelse, nu Aakirkebyvej 5, som åbenbart endnu i 1930'erne kaldtes Sanderhazys villa, fordi der i nogen tid i 1880'erne havde boet en tysk greve og husflidslærer ved navn Max von Sanderhazy. Et par årstal kunne imidlertid antyde, at Karen Holm fratrådte i 1896. Da vendte Gothardine Kofod nemlig tilbage til højskolehjemmet, og eftersom hun et sted nævnes som bestyrerinde for dette, kunne det tyde på, at hun har afløst Karen Holm.

Gothardine blev imidlertid den 12. maj 1900 gift med stenhugger Christian Mathias Pedersen, senere formand i De forende Granitbrud, og så var det slut med at være værtinde.

Hendes afløser blev Karen Larsen, som tidligt var blevet enke efter den svenske indvandrer og murer Nils Larsson, som allerede som 29 årig var død af meningitis. Hun er formentlig tiltrådt i god tid inden Gothardines bryllup.

Karen Larsen, hvis pigenavn var Pedersen, var født 22/8 1863 i området Brakker i Starup sogn i nærheden af Egtved, som var hendes mors hjemegn. Hendes far var hjulmager. Nogle år senere flyttede familien til Jelling, hvor faren fortsatte sit erhverv, men ved siden af havde de også elever på det stedlige statsseminarium som logerende. Ved folketællingen 1880 havde de hele seks, så på den måde må Karen have været bekendt med pensionatsvirksomhed. Af en bevaret skudsmålsbog fremgår det, at hun efter en række tjenesteplasser i nærheden af hjemegnen som 26 årig er brudt op og rejst til Bornholm, hvor hun kom til at bo som logerende hos A. P. Brodersen og ifølge en overlevering i familien arbejdede som mejerske på mejeriet Godthaab. Den 12. maj 1894 blev hun så gift med Nils

Karen Larsen, bagerst, med tre hjælpere i forsamlingshusets have. Privateje.

Larsson og flyttede til Allinge, hvor han havde etableret sig som selvstændig murermester. De fik to sønner, men allerede fem år efter døde han som nævnt af meningitis.⁵

Det almindelige liv på højskolehjemmet i Karen Larsens tid med forskellige møder og sammenkomster i den store sal er formentlig fortsat, om end det nok har været i aftagende. Men alt i alt ved vi meget lidt om det.

Pensionatsvirksomheden

Pensionatsvirksomheden kan vi derimod danne os et klarere indtryk af gennem folketællingslisterne. I 1901 havde Karen Larsen to tjenestepiger til at hjælpe sig, og der var seks logerende, som var lidt ældre end dem i 1890, en former på Bornholms Maskinfabrik, en snedkersvend, og fire sømænd. De var i alderen fra 20 til 25 år.

I 1906 er situation lidt anderledes. Der var fortsat to tjenestepiger, men nu på 33 og 25 år tilligemed en elev på 17 år. Der var ni logerende, men nu også med en større aldersspredning, og der var to kvinder, en syerske på 36 år og en bogholderske på 30 år. Af mændene var der en cyklehandler på 27 år, som senere blev brugsuddeler i Pedersker, en pottemager på 20 år, en snedkersvend på 23 år, en smedsvend på Buskeværket på 25 år, en stenhuggersvend på 22, og to elever på skibskokkeskolen på kun 15 år.

I Karen Larsens tid skete der så også den væsentlige ændring, at Rønne Håndværker- og Industriforening i 1906 opkøbte

havearealerne ved forsamlingshuset og året efter, 1907, overtog selve forsamlingshuset fra aktieselskabet, som vi må gå ud fra derefter har opløst sig selv. Denne ændring ser dog ikke ud til at have ændret Karen Larsens stilling. Hun fratrådte i 1910 for ligesom Karen Holm at oprette sit eget pensionat i det tidligere posthus på hjørnet af Snorregade og Østergade. Det var blevet ledigt efter at det nye posthus på Lille Torv stod færdigt året før.

Karen Larsens afløser blev Marcus Sinusius Dam, født 11/7 1861 og altså omkr. 49 år ved sin tiltræden. Han var søn af købmand Ludvig Dam i Aakirkeby, og som sådan tilhørte han helt klart den grundtvigske kreds. Trods købmandssøn blev han dog landmand og havde i en del år været ejer af St. Egebygård i Aaker. Han flyttede ind med sin kone, Juliane Marie, to døtre på 14 og 20 år, sin svigermor på 70 år og en tjenestepige på 35 år.

Ved folketællingen 1911 havde de otte pensionærer, alle mænd, fire bornholmere og fire fra Tyskland. De fire bornholmere var en malersvend, en ølkusk, en stenhugger og en sadelmagersvend. De tre af tyskerne var banearbejdere, som arbejdede på Rønne-Allinge jernbanen. Den fjerde, Franz Häkkert, var skomagersvend, og han blev her på øen, hvor han senere figurerer som skomagermester.

Det blev dog ikke særlig langvarigt, at Marcus Dam kom til at fungere som vært for forsamlingshuset. Efter knap tre år blev han syg og døde den 9. november 1912, 51 år gammel.

Derefter ser det ud til, at det definitivt var slut med at drive pensionat på stedet, og det blev derefter udelukkende drevet som restaurant og selskabslokaler, senere under navnet »Industri- og Landbo-Kaféen«, og senere igen blot »Industrien«.

5 Se en udførlig artikel om Nils Larsson og hans virke i årbogen for 2013 om den svenske indvandring: Niels Holger og Jeppe Eimose Larsen: Nils Larsson fra Vallby, murermester i Allinge.

Højskoleforeningen fortsatte med at holde møder på det gamle sted, men det ser ud til, at tilknytningen efterhånden er blevet løsere. Man havde også arrangementer andre steder, og engang i 1924 havde man f. eks. en sammenkomst med musik, diletantkomedie og dans på Hotel Phønix, som nærmest var gammelt »fjendeland«. Tiden havde forandret sig.

Højskolehjemmet i Aakirkeby

Det blev først i slutningen af år 1900, at Aakirkeby fik et højskolehjem. Det var to yngre kvinder, Marie Pedersen og Karen Nielsen, der var gået sammen om at oprette et sådant i en tidligere friskolebygning, som ligger i den nuværende Østergade. Der er dog næppe tvivl om, at de er blevet bakket stærkt op af den lokale højskoleforening.

I de sidste dage af november 1900 bragtes en annonce i Bornholms Tidende med følgende ordlyd:

Søndag den 2. December begynder vi et Ungdoms- og Højskolehjem i den gamle Friskole (lige over for Forsamlingshuset). Værelse med fuld Kost ligesom ogsaa Gæsteværelser og enkelte Maaltider kan faas.

Karen Nielsen

Marie Pedersen

I en vis forstand kan det undre lidt, at det først blev så sent, at der blev oprettet et højskolehjem i Aakirkeby, eftersom det var i den del af Bornholm, at højskolebevægelsen var talrigest. Det var således i betydelig grad derfra, at unge mennesker i højskolernes tidlige tid tog på Hindholm Højskole og lidt senere især på Vallekilde Højskole, begge på Sjælland. Og på de før-

Højskolehjemmet i Østergade 9, Aakirkeby, bygget som friskole 1875, åbnet som højskolehjem 1900, foto før en udvidelse 1908. Postkort. Bornholms Museum.

ste højskoler på Bornholm var der også ret mange elever fra dette område.

Det hænger dog sandsynligvis sammen med, at man allerede fra 1875 havde haft den nævnte friskole som samlingssted. Det var den senere mangeårige redaktør og ejer af Bornholms Tidende M. M. Smidth, der i 1871 havde oprettet denne friskole og i 1875 fået bygget en selvstændig bygning til formålet.

Mads Mathiesen Smidt var født 1841 i Sønderjylland, som i 1864 kom under Tyskland. Han blev lærer på Rødding Højskole, som fik lov til at fortsætte som pige-højskole og et enkelt år også som højskole for unge mænd. Men denne del af virksomheden blev stoppet af de tyske myndigheder, mens pigehøjskolen fik lov at fortsætte en del år mere. Derfor kom M. M. Smidt i 1870 til Bornholm og blev lærer på det første vinterhold på højskolen i Østermarie. Året efter, 1871, oprettede han så friskolen i Aakirkeby, som han drev indtil 1880, hvor han blev højskolelærer på den nyoprettede Mellerup Højskole i nærheden af Randers, for allerede året efter at overtage Bornholms Tidende som redaktør og fra 1882 som eneejer. Friskolen blev drevet videre af Johanne Karoline Ipsen, som stammede fra Slettegård i Pedersker. I slutningen af 1890'erne fik byen imidlertid bygget en ny skolebygning tæt ved friskolen, hvor der var bedre plads til de skolesøgende børn, og det endte med, at Johanne Ipsen i 1897 fik ansættelse på den nye kommuneskole, som også overtog friskolebørnene.

Friskolebygningen, som i de forløbne godt 20 år altså efter al sandsynlighed havde været et samlingssted for den grundtvigske kreds i området, var derefter ledig. Hvordan det videre forløb har været, er der ingen efterretninger om, men det

endte i hvert fald med, at de to kvinder overtog den og oprettede højskolehjemmet, som officielt åbnede den 2. december 1900.

De to hovedpersoner

Marie Michelle Pedersen, født 27/9 1867, og altså 33 år i 1900, var fra et avlsbrug i Aakirkeby.

Hun var i 1886 som 18 årig elev på Vallekilde Højskole. Senere opholdt hun sig i længere tid på Fyn, men ved folketællingen 1901 opgav hun sit sidste opholdssted indtil 1900 til at være Sorø, hvor hun formentlig har været på husholdningsskole som forberedelse til værtindegerningen.

Karen Nielsen, født 24/10 1872, og altså 28 år i 1900, var fra en gård i Brørup sogn i Ribe Amt. Hendes far døde, da hun var 13 år, og derefter er det ikke lykkedes at spore familien. Af en hyldestsang, som vi senere skal vende tilbage til, fremgår det dog, at det var på Fyn, at hun lærte Marie Pedersen at kende, og det blev så til mange års fælles gerning på højskolehjemmet.

Åbningsmøde

Men tilbage til åbningen af dette. Samme dag blev der indbudt til et åbningsmøde i forsamlingshuset på den anden side af gaden, hvor forstander N. P. Jensen fra højskolen og valgmenighedspræst Marius Jensen skulle tale. I annoncen hedder det til sidst: *Særlig indbydes de unge og ældre, som kan have Interesse i det oprettede Ungdoms- og Højskolehjem.*

N. P. Jensen var på det tidspunkt i gang med sit sidste vinterhold på højskolen og fik derfor ingen fortsat betydning for højskolehjemmet. Marius Jensen ser derimod

ud til at have været en af de centrale figurer i kredsen. Talerne blev, som det var almindeligt dengang, refereret i et fyldigt resumé i avisen, og med hensyn til højskolehjemmets formål og funktion, hedder det i Marius Jensens tale:

»Det var af stor Betydning, om det her kunde blive stillet de unge for Øje, »hvad ædle kalder Livets Lyst«, om de her skulle træffe sammen med andre unge Mennesker, som have deres Kjærlighed og Glæde i det samme. Hjemmet sigter særlig paa de ikke saa faa unge, som ikke have noget Hjem eller noget andet Sted, hvor der hjemligt og hyggeligt, og paa dem, der gerne vilde bort fra alt det slemme og stygge, der frister. ...

Vi have tænkt os at oprette en Læsestue, hvor der af Bøger og Blade og Tidsskrifter vil blive budt på så megen god Læsning, der kan blive Raad til, og dernæst skal der hver 8. eller 14. Dag holdes Oplæsning eller Foredrag for de unge. Maaske ogsaa de, der kunde synge, kunde blive hjulpe til at synge flerstemmige Sange.

Det er naturligvis en Betingelse for, at det kan lykkes, at der er unge, der have Trang til et saadant Samlingssted, men de ældre maa jo saa ogsaa støtte til med Midler.

Til sidst opfordrede han til, at man ikke stillede sig kritisk over for hjemmet ud fra den tanke, at det bare ville ende i ren forlystelse, men at tro på, at der var noget at tage fat på, om end det kun blev småt. *»Det vil jo altid være det vanskeligste at finde den rette Tone mellem Alvor og Gammen, saa det kan blive til virkelig Glæde«.*

Om aftenen samledes en mindre kreds igen i forsamlingshuset, hvor folketingsmand Marcus Blem i en tale gav sagen sin varme anbefaling, *»... ud fra sin Erfaring om, at der paa et saadant Sted, hvor en*

god Aand raadede, var godt at være i Sammenligning med et Hotel. Han paaviste gjemmen en Række af Eksempler, hvilken overordentlig stor Betydning Højskolen har havt for Bondestandens Oplysning og dens Fremgang baade aandeligt og materielt, en Fremgang, fræmmede stod uforstaaende over for, fordi de ikke kendte dens Kilde, og han mente, at det havde stor Betydning, hvis Ungdommen gennem et saadant Ungdoms- og Højskolehjem kunde hjælpes til at blive paa de gode Stier«.

Efter disse officielle dele af mødet gik man over på den anden side af gaden og drak kaffe i højskolehjemmet, *»... hvis lyse og hyggelige Lokaler vare smykkede med Blomster og Dannebrogssflag«.*

Traditionen tro i de grundtvigske kredse havde man under mødet sunget nogle sange og salmer. Ifølge referaterne var de følgende: *»Blomstre som en Rosengaard«, »Hil Dig, Frelser og Forsoner«, »Blomster i Vaar«, »Et jævnt og muntert, virksomt Liv på Jord«, og »Der hvor vi stred og sang«, og endelig til sidst aftensang efter kaffen.*

Læsestuen

Nogen tid efter åbningen, i januar 1901, er det så, at den påtænkte læsestue bringes på tale i en avisnotits. Folk opfordres til at støtte den med et årligt bidrag, hvis de selv vil have adgang til den eller vil støtte sagen for de unges skyld. Notitsen er underskrevet af Johanne Ipsen, som havde været lærer på friskolen og derefter var på kommuneskolen, Magnus Jensen, som var tidligere lærer på Aaker søndre Skole, Kristian Skovmand, som var tidligere lærer på Østermarie nordre Skole, og endeligt valgmændspræsten, Marius Jensen.

Hvordan livet på højskolehjemmet ellers

formede sig, ved vi meget lidt om. Højskoleforeningen holdt naturligvis til på stedet, og af annoncer kan vi se, at der i årenes løb har været holdt en del foredragsmøder, hvor man ofte brugte folk fra højskolen eller stedlige præster.

Om funktionen som pensionat kan der ligeledes her aflæses lidt af folketællingslisterne. I 1901 var der fem, som kaldes pensionærer og to logerende. De førstnævnte var alle håndværkssvende, de sidste en smedelærling og en syjomfru.

I 1906 var der fem pensionærer, hvoraf én var politibetjent, mens resten var håndværkere.

Den nye sal bygges til

Umiddelbart forekommer det heldigt for det nye højskolehjem, at man havde forsamlingshuset, Østergade 12, lige over for på den anden side af gaden, og af annoncer om møder kan det da også ses, at der har været et vist samarbejde. Men i det lange

Højskolehjemmet i Østergade 9 Aakirkeby, formentlig kort tid efter åbningen i 1900 og før 1908, hvor der til venstre i Smedegade blev tilbygget en fløj til sal. De to kvinder i døråbningen er utvivlsomt Marie Pedersen og Karen Nielsen, som oprettede hjemmet. Foto Th. Yhr. Tilhører Aakirkeby Arkiv.

løb må det utvivlsomt have føltes upraktisk. Hvorom alting er, så fik højskolehjemmet otte år senere tilbygget sin egen sal. Det skete ved at der blev tilføjet en sidebygning vinkelret på den oprindelige friskolebygning ned langs den sidegade, der nu hedder Smedegade. Ifølge en senere udarbejdet grundplan havde tilbygningen foruden et lille spisekammer og et gangareal en lille sal på 34 m² og en stor sal på 112 m², i alt 148 m².

Heller ikke det er der dog nogen efterretninger om, før man var klar til dens indvielse, som fandt sted den 30. august 1908. Selvom de nye lokaler tilsammen altså havde en vis størrelse, hedder det i avisens omtale, at skulle »...man straks fælde en Dom, maatte man sige, at Salen allerede har vist sig for lille. Ved dens Indvielse var den aldeles overfyldt, og Folk stod som Sild i en Tønde paa Gangen og helt ud paa Gaden«.

I dagens anledning var der skrevet en kantate, hvor både forfatter og komponist var anonyme, men før fremførelsen af den var der taler af valgmenighedspræsten, Marius Jensen, og forstanderen for højskolen, denne gang Andreas Hansen. Af de korte referater af talerne ses det, at de var stærkt præget af deres ideale tanker om, hvad højskolehjemmene og aktuelt den nye sal skulle være, nemlig en fortsættelse af det, der var grundlagt på højskolerne for de unge, der havde været elever på disse.

Efter talerne blev den omtalte kantate så fremført. Solopartierne blev sunget af Carl Jespersen, som var valgmenighedens hjælpepræst, akkompagneret af flere musikere, og recitativterne blev fremført af Andreas Hansen. Avisen gengiver en del af kantatens tekst, og vi tager her et par uddrag:

*Med Lov man Land skal bygge,
med Fynd sin Føde tygge,
med festlig Sang og Tale
indvie Samlingssale.*

=====

Om højskolens gerning og det, der følger hedder det:

*Læmpeligt de unge ledes
mod de lyse Vidder fræm.
Om hver frejdig Længsel fredes
i det fælles Skolehjem.
Men for hastigt flyver Tiden
Med de vaagne Drømmes Fest.
Snart til Slæbet og til Striden
kaldes Ungdomsskolens Gjest*

=====

*Derfor bygges »Skolehjemmet«
paa en frisk fra By til By,
hvor der mødes Ven og fræmmed
lidt af Skolens Aand paany.
Der vil mangt fra Skolen mindes,
der dens Samlingssal gjenfindes.*

I kantaten er der også hyldest til de to kvinder, der drev højskolehjemmet. De lignes ved:

*To drosler, der sad på bøgekvist, den ene
fra øst, den anden fra vest, og længe sad
på fynske bøger; så fik de lyst at bygge rede
og fløj af sted og landede på »Østersøens
Perle«, hvor de midt på øen fandt en tue,
hvor de kunne bygge reden; så bød de in-
den for, og der kom mange, og de kom
igen, så de måtte bygge hjemmet større.*

I det sidste korparti hedder det videre:

*Hil da de to, som med tro til Sagen
lagde et vovende Mod for dagen!
Hil også dem, som for aabent Øre
op gennem Tiden skal Ordet føre!
Hil være alle, Salen skal samle,
hil dem, de unge, og hil de gamle!*

Den nye sal har utvivlsomt haft stor betydning for de lidt større arrangementer på højskolehjemmet. Nu kunne det hele holdes inden for de samme rammer, hvilket har været en stor fordel, når det skulle serveres kaffe eller andet.

Ellers må vi antage, at livet på stedet fortsat har formet sig som før, men altså nu med den forskel, at det hele foregik i deres egne lokaler. Højskoleforeningen har naturligvis fortsat sine aktiviteter, men det synes gradvis at være taget af, og i 1924 hedder det i en kort avisomtale, at »Højskoleforeningen har i Vinter ikke ladet afholde ret mange Foredrag, vistnok paa Grund af de mange Møder, Kursus og Foredrag af forskellig Art fra anden side, der stadig har kaldt paa Tilslutning fra By og Land«.

Det ses da også af annoncerne for det pågældende år, at højskolehjemmet i høj grad har nydt godt af nye aktiviteter i tiden, f. eks. et social-politisk kursus afholdt af Venstres Ungdom. Dertil ikke mindst organisationsmøder og generalforsamlinger for partiet Venstre, men også generalforsamlinger i husmandsforeningen, brugsforeningen og andre foreninger forekommer.

Antallet af pensionærer var også aftagende, fra tre til fem ved de følgende folketællinger. I 1911 havde de pastorinde

Gotholdine Tranberg som midlertidig gæst. Hun var en gang imellem herovre til møder forskellige steder i forsøg på at videreføre sin afdøde mands missionsvirksomhed.

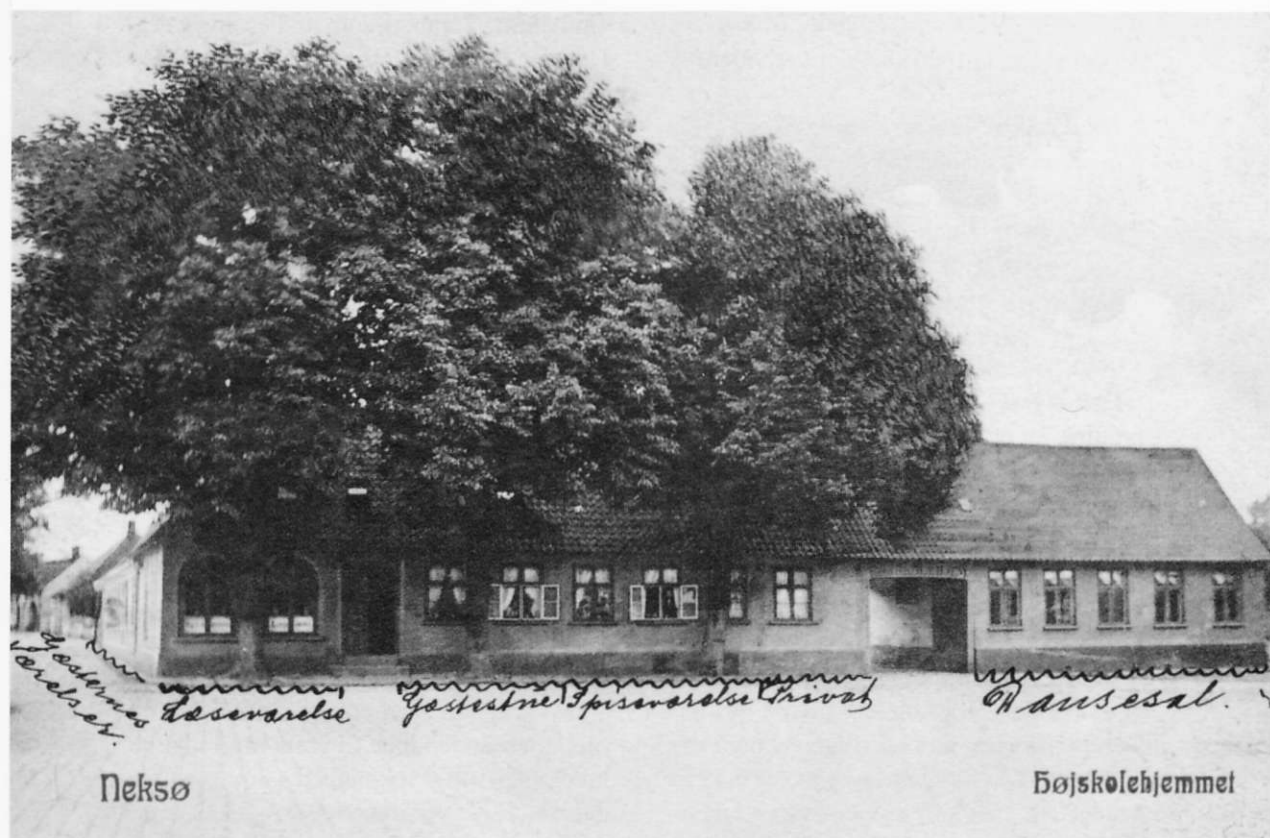
I 1916 havde de tre pensionærer, hvoraf de to var lærerinder. I 1921 havde de en anden lærerinde, Karen Thorsager boende. Hun var lærerinde ved Aakirkeby Borger-skole indtil pensioneringen og nåede at blive 104 år. Samme år havde de Hans Aage Brandt, som var landbrugskandidat, boende. Han blev senere en kendt skikkelse inden for det bornholmske landbrug.

Marie Pedersen og Karen Nielsen drev højskolehjemmet indtil 1924, hvorefter de overdrog det til Andreas Johannes Jensen, først formentlig som forpagter og nogle få år senere som ejer. Han og hans kone drev det videre indtil 1952, da han fik en mavesygdom, som medførte døden.

Der er ingen tvivl om, at højskolehjemmet efterhånden blev til et ret almindeligt hotel, men alligevel med sit særpræg. Om det refererer afdøde sygekassekasserer Werner Hansen i en avisartikel fra 1983 et par gamle beretninger⁶, hvor det et sted hedder: »Her opførte man sig med maner. Her fik man en kop kaffe, ikke noget med at spille kort eller rafle«.

Et andet sted hedder det: »På Højskolehjemmet i Aakirkeby gik det mere værdigt til end på andre bekvæmninger. Længe havde man kun afholdsbevilling, men på et tidspunkt, da der var røre om bevillingerne i byen, opfordrede daværende borgmester Hansen til at søge bevilling om stærke drikke. Men endnu i mange år blev man ildeset, hvis man bestilte en dram eller en øl på Højskolehjemmet«.

⁶ Avisartikel i »Bornholmeren« i anledning af 75 året for salens indvielse 30. august 1908. Aakirkeby Lokalkærv.

Højskolehjemmet på Torvet i Nexø. Postkort - hvor nogen har været så venlig at beskrive, hvorledes Nexøs første højskolehjem var indrettet - efter foto af H.P. Jacobsen, Allinge. Nexø Museum.

Højskolehjemmet i Nexø

I Nexø blev det året efter Aakirkeby, i 1901, at man fik oprettet et højskolehjem, men man må næsten gå ud fra, at der nogen tid forud har fundet sonderinger sted, og at man har været på udkik efter et egnet sted til det.

Der var noget tidligere, i 1889, oprettet en højskoleforening i byen, hvor der på det stiftende møde havde meldt sig 60 medlemmer. Mødet afstedkom imidlertid en mindre polemik mellem en anonym skribent i Bornholms Tidende og redaktøren af det stedlige Bornholms Dagblad, som i

nogle år udkom netop fra Nexø. Siden blev der tilsyneladende stille om denne forening, og den synes lige så stille at være sygnet hen, muligvis fordi man ikke havde noget fast tilholdssted.

I foråret 1901 opstod der så en mulighed for det, idet en stor, gammel købmandsgård på hjørnet af Torvet og Hallandsås blev sat til salg. Den var i mange år blevet drevet af købmand C. C. Jørgensen, men han var død omkring ti år tidligere. Hans enke havde derefter sammen med en betroet medarbejder drevet den videre, men hun var efterhånden ældre og svagelig, så hun ønskede at sælge den.

Købmandsgården blev udbudt til salg ved en annonce den 1. maj, og allerede midt i juli fremgår det, at den var blevet købt af tre mænd med henblik på at om-danne den til et højskolehjem. De tre mænd var købmand I. S. Kjærgaard, som havde forretning på Torvet, avlsbruger Markus Brandt, som havde en ejendom nær ved, og gårdejer Jens Hansen Munch, Rågeskovsgård i Ibsker. Jens Munch og Markus Brandt var i øvrigt svogre, idet Brandt anden gang var gift med en søster til Munch.

Med udsigt til et fast tilholdssted dannede man derfor allerede i juli en ny højskoleforening. Der var indbudt til et stiftende møde lørdag den 13. juli, og der meldte sig 80 medlemmer fra by og land, og man var vis på en betydelig tilgang senere. Forløbet i Nexø virker i det hele taget meget målbevidst og velovervejet, og man satsede ikke blot på folk i selve byen, men også på de omkringliggende fire landsog-ne. Der blev vedtaget love for foreningen, »... hvis første Paragraf betegner Foreningens Formaal som det at virke for Udbredelse af god folkelig Oplysning«.

Medlemmer kunne enhver hæderlig mand og kvinde blive, og kontingentet sat-tes til 75 øre kvartalet for en familie i byen og 50 øre for en på landet. For enlige blev det henholdsvis 35 og 25 øre.

Der blev desuden valgt en bestyrelse på syv medlemmer, tre fra Nexø by, og én fra hver af de fire landsog-ne. De tre fra Nexø blev stationsforstander Hunderup, cand. theol. Nørgaard og lærer Peter Dam. Fra landsognene blev det sognerådsformand Anton Hansen, Bodilsker, amtsrådsmed-lem Anton Jensen, Kratlund, Pedersker, gårdejer Karl Kofoed, Munkegård, Poul-sker, og gårdejer P. Jakobsen, Kyesgård, Ibsker. Bortset fra Hunderup, som vi ikke

ved ret meget om andet end, at han med familien et par år før var vendt hjem fra Amerika, havde alle de andre nære forbin-delser til højskolen og det grundtvigske.

I løbet af sommeren fik man ombygget og indrettet stedet, og i en notits i begyn-delsen af september meddeles det, at det snart efter ville være færdigt. Videre, at »Der bliver ikke saa faa Gjæsteværelser, Restaurations- Foreningslokaler samt en mindre Sal, der dog nemt kan udvides«. Endvidere nævnes, at det påtænkes åbnet ved et møde, hvortil den nydannede høj-skoleforening ville indbyde.

Dette møde blev afholdt søndag den 22. september. I Bornholms Tidende bragtes en udførlig omtale af både højskolehjem-met og mødet, som utvivlsomt var skrevet af K. A. Petersen, som nogle år før var vendt tilbage til sin fødeby, efter i en del år at have boet i Rønne, hvor han var godt kendt med højskolehjemmet dér. Vi tager nogle fyldige uddrag af hans skildring:

»Der er faa Byer i Danmark, som har et hyggeligere Højskolehjem end Neksø, maa-ske er der ingen. Disse Hjem kan være flot-tere Hoteller end det i Neksø, som f. Ex. Hjemmene i Kolding eller Svendborg, eller have flere og meget større Lokaler, som det i Odense, men ikke ét forener i den grad det hjemlige Præg med den fornødne Ud-strækning som Neksø Højskolehjem. Røn-ne Højskolehjem ligger ved en meget stør-re Have, men i Neksø hører Haven til Hjemmet og ligger saa ugenert og for sig, som var den en Klosterhave. Rønne Hjem har to Sale og Neksø kun én, der vel ikke er større end den mindste i Rønne, men saa er den saa hyggelig med sit dekorerede Bræddeloft og sine højtsiddende Stuevin-duer; det er en Sal til en stor Familiekreds som den en Højskoleforening skulde være.

Den kan rumme ca. 150 siddende Mennesker.

Ordene »venligt«, »hyggeligt«, »hjemligt« falder en straks paa Tungen, naar man kommer over Torvet hen imod Hjemmet; det er det lave Stuehus bag de store Træer, der gjør det. Men inde møder én nætop det samme Indtryk. Til højre inde i Gangen fører en Dør ind til en Gæstestue, bag hvilken en rummelig Spisestue og bag den atter en lille Stue; det er de lokaler, som altid er tilgængelige for Almenheden. Til venstre for Gangen ligger et stort Hjørneværelse ud mod Torvet og Aasen: det er Højskoleforeningens daglige Værelse. Ud mod Aasen i Længen, som er oppudset, ... er der en Række Gæsteværelser med et enkelt større Værelse, beregnet paa mindre Møder, større Selskaber o. lign. Ogsaa oven paa er her indrettet Gæsteværelser, saa det er ikke saa faa rejsende, der kan herbergeres paa Højskolehjemmet. Den gamle Indkjørsel fra Torvet er bevaret, og i Længen til højre for den er Salen indrettet med Indgang fra Gaarden. De gamle Stald- og Udhuse staa, og landmænd kunne altsaa altid kjøre i Gaarde der. Bag Staldlængen ligger Haven, men en bred Korridor fører fra Gangen ud til Torvet gjennem hele Længen med Gæsteværelser ud i denne gamle, vel ikke store, men vakre Have.

Hvis der er i Neksø og Omegn Stemning for et »Hjem« som Tilholdssted i Timer, der skal tilbringes uden for ens eget Hjem, saa maa denne Ejendom have alle Betingelser for Søgning«.

Efter denne skildring følger et referat af selve åbningsmødet. Det fremgår, at Anton Jensen, Kratlund, Pedersker, var blevet valgt til formand for højskoleforeningen. Han bød velkommen og håbede, at højsko-

leforeningen skulle samle en del folk, som var glade ved den bevægelse, der gik igenem det danske folk fra højskolerne. At det var gået så let at få foreningen oprettet, fremhævede han skyldtes de tre mænd, der havde købt ejendommen til højskolehjem, som han behørigt takkede dem for. Det var en handel, som enhver kunne se ikke var for at tjene penge, men for at fremme højskolesagen.

Derefter var der taler af valgmenighedspræst Marius Jensen og folketingsmand Marcus Blem. De havde begge frabedt sig referat, så der er kun korte resuméer af deres taler. Marius Jensen talte om ensomhedsfølelse contra fællesfølelse og sluttede med, at det glædelige ved højskoleforeninger og højskolehjem skulle være at de kom til at ligne den første kristne menighed i rummelighed, frihed og respekt for personlig overbevisning, noget han ønskede ville blive tilfældet med foreningen og hjemmet i Nexø.

Marcus Blem var mere nøgtern i sin tale. Han ville gerne være, hvor højskolefolk var; for de indtryk han fra sin ungdom huskede med størst glæde, havde han fået på højskolen. I navnet højskole-hjem og -forening lå virksomhedsplanen, det var højskolens liv, som skulle leves dér. I den sammenhæng fremdrog han især fællessangens betydning. Han omtalte videre det materielle liv, som var båret op i landet af viljen til at leve med i det, som højskolen havde givet de unge og nævnte i den forbindelse andelsbevægelsen. Han sluttede med at fremhæve nogle ord af digteren Hostrup: *»At leve er at ville, men at ville er at elske«.*

Et andet bestyrelsesmedlem, cand. theol. Nørgaard, sluttede mødet med tak til talerne, og fortalte så, at en mand havde sagt til ham, at man på højskolehjemmet ville

lave en letbenet halløjekristendom. Dertil havde han svaret: »*Nej, men heller ingen surøjet*«. Der var altså fortsat folk, der var fjendtligt stemt over for den grundtvigske bevægelse.

Højskoleforeningens virksomhed

Det almindelige daglige liv i højskolehjemmet kunne så tage sin begyndelse. Men til stor forskel fra de to andre steder i Rønne og Aakirkeby er det så heldigt, at der er bevaret protokoller for »Neksø og Omegns Højskoleforening« fra 1905 og frem til dens reelle ophør i 1953. En »Protokol A«, som må have dækket de første godt tre år, må være gået tabt, men de efterfølgende giver indtryk af, at de er kommet godt i gang, men at der også opstod forskellige problemer.

Det vigtigste for foreningen var som omtalt oplysende foredragsvirksomhed - god folkelig oplysning - men også selskabeligt samvær, herunder udflugter. For at få et indtryk af det gengives listen over aktiviteterne for året 1905-06, som er det første i de bevarede protokoller, herunder:

April: H.C. Andersen Fest (Boesen, Oplæsning og Sang)

April: Aftenunderholdning (Strygekvarter; Oplæsning; Hunderup, Boesen)

18. Juni: Udflugt til Randkleven (disse tre punkter er gengivet fra den tidligere protokol)

29. September: Foredrag af Højskoleforstander O. P. Jensen (Vallø)

27. Oktober: Oplæsning af Hunderup - derefter Generalforsamling

November: Johan Skjoldborg: Kunst

4. Januar: Nytårsfest med Juletræ. Nørsgaard læste højt. Senere Boesen (Selma Lagerlöf)

2. Februar Kl. 5: Johan Bøgeskov: Foredrag

9. Marts Kl. 8: Oplæsning af Boesen: P. A. Rosenberg: »Byen ved Havet«; Skuespil i 4 Akter

Langfredag d. 13. April: Oplæsning af »Paaskeliljen« (ved Boesen) [skuespil af Grundtvig]

Som det ses optræder navnet Boesen fem gange på denne liste. Carl Ulrich Boesen, som var hans fulde navn, født 1870, var på det tidspunkt en ung læge i byen, og han må have været et ret usædvanligt menneske. Afdøde pastor Arne Madsen karakteriserer ham i en artikel i Jul på Bornholm for 1969 som »... en initiativrig mand, som Nexø kan takke for mange gode og rige stunder i kulturlivets tjeneste«. Han medvirkede da også ved mange af højskoleforeningens arrangementer, ikke mindst som oplæser af skuespil, helt frem til 1946, da han som det sidste havde en Drachmann-aften.

Foreningens virksomhed fortsatte på lignende måde de følgende år. I den ovenfor gengivne liste er der angivet 10 arrangementer. Det blev efterhånden til flere, og i regnskabsåret 1908-09 var der hele 18 arrangementer, herunder en udflugt til Julius Hansens have - altså Bolsterbjerg. Andre udflugter i de første år gik til Gamleborg i Paradisbakkerne, Gudhjem, Dueodde og Rø.

Et fast tilbagevendende punkt på programmet var en juletræsfest i begyndelsen af januar, men den blev omkring 1910 overtaget af valgmenigheden. Lidt senere blev en stor fastelavnsfest et fast punkt.

Protokollen viser som nævnt også, at der opstod problemer undervejs. Det fremgår således, at der var stiftet en ungdomsforening, som man havde økonomisk fælles-

skab med, men dette fællesskab blev ophævet allerede i 1905. I 1907 vedtog man at nedlægge læsestuen, som man havde oprettet som en del af foreningen faste lokaler. Det skete af økonomiske årsager, og senere blev de bøger og blade, man var begyndt at samle til et bibliotek, solgt på auktion.

Selvom der ser ud til at have været ganske mange medlemmer i foreningen, var de økonomiske midler begrænsede. Man havde pådraget en mindre gæld, og for at få den ud af verden og får råd til at købe et fortepiano, altså et klaver, bestemte man sig for at holde et udsalg (loppemarked). Det blev gennemført i december 1907 og indbragte 767,47 kr. med et netto overskud på 506,10 kr. Så fik man gælden afviklet og købt et brugt klaver for 100 kr., og endda blev der 250,00 kr. at sætte i sparekassen.

Højskolehjemmet havde naturligvis også en mere praktisk side, som de tre ejere havde det overordnede ansvar for. Den side af det er der naturligt nok ikke noget om i protokollerne, men som ved de andre højskolehjem er der lidt oplysninger i folketællingslisterne.

Af folketællingen fra 1906 ses det, at værtsparreret fra 1903 var Herman Nikolaj Mogensen, 30 år og som stammede fra Klemensker, og hans kone Boline (kaldet Line) Kristine Marie Mogensen, 37 år og som var fra Aakirkeby. De havde to unge piger som medhjælpere og 15 pensionærer. En del af disse var unge håndværkere, fem snedkersvende og to murersvende. Af andre unge mænd var der en realskoleelev og en seminarieelev. Desuden to unge piger, en syelev og en sydirektrice. Af noget ældre mænd, som var gift, var der en stenhugger fra Rønne under midlertidigt ophold, og en skibsfører og en maskinmester, som nok har haft et værelse til rådighed,

når deres skib var i Nexø. Endelig som den sidste en murer, der som den eneste også boede der i 1911.

I 1911 var værtsparreret stadig de samme. De havde i mellemtiden fået to børn, og havde tre tjenestefolk. Af logerende var der 13, og som tidligere var der en del unge håndværkere. Af dem var der nu også en typograf og en skræddersvend. Endelig var der to seminarieelever og én lærer.

Det ny højskolehjem

Selvom det tilsyneladende gik rimelig godt med højskolehjemmet, begyndte man alligevel efter nogle år at indse, at tidens almindelige udvikling var ved at løbe fra forholdene i den gamle købmandsgård. Et presserende problem var især, at salen var for lille og for lavloftet, så der blev ubehageligt at være, når der var mange. I en prolog af C. U. Boesen i anledning af åbningen af det nye højskolehjem hedder det om forholdene:

»Naar der var fuldt, af daarlig Luft man led, / og tidt var Trækken slem fra Loftets Lem, / der snart blev hejset op, snart halet ned.«

Dog hedder det videre:

»Men var der forhen ikkun lavt til Lofte, / mangt godt, alvorligt Ord der taltes ofte, / og munter Skæmt og Latter Alvor brød, / og ærlig Sang der tidt fra Hjertet lød.«

For at forbedre forholdene gjorde man sig i foreningen overvejelser om at indtage portåbningen til salen og eventuelle andre muligheder, og man fik også en arkitekt til at udarbejde tegninger til en sådan ændring. Man var ligeledes indstillet på at yde tilskud til ejerne til en sådan forbedring, og man rettede henvendelse til afholdsforeningen om den ville bidrage,

Højskolehjemmet i Nexø, tegnet af arkitekt Funch-Espersen, åbnet i 1912. Til venstre »resterne« af det første Højskolehjem - og til høje en del af Sparekassen for Nexø og Omegns statelige bygning, hvor der også var posthus. Foto Nexø Museum.

men fra dens side stillede man betingelser, som bestyrelsen ikke ville gå ind på.

Ingen af disse overvejelser førte imidlertid til noget, men det stod efterhånden klart, at der måtte ske noget nyt. De tre mænd, der i sin tid havde købt ejendommen, ville gerne træde tilbage, og stillede den til disposition på særdeles gunstige vilkår. Der var fortsat overvejelser om, at højskoleforeningen skulle overtage ejendommen, men den havde ikke de nødvendige økonomiske muligheder.

Det endte så med i løbet af 1911, at man

ville prøve at tegne aktier for på den måde at rejse kapital til et nybyggeri, og sidst på året dannede man formelt et aktieselskab. Det hedder, at forhåbningerne ikke var særlig store, men det viste sig at blive gjort til skamme. Der kom hurtigt så meget ind, at man turde binde an med et nybyggeri. Dog valgte man af økonomiske grunde at sælge en betydelig del af den værdifulde grund med tilhørende bygninger og beholdt kun så meget, som var nødvendigt til en ny bygning.

Den resterende del af grunden og byg-

ningerne blev opdelt i to parceller og solgt. Værten på Højskolehjemmet indtil da, Herman Mogensen, fratrådte ved den lejlighed og købte den del, der lå længst mod øst op til Hallandsås og åbnede dér en købmandsforretning. Således blev en del af den gamle købmandsgård igen til købmandshandel. Hans kone, Line Mogensen, blev et par år senere medlem af højskoleforeningens bestyrelse og sad i denne i mange år.

Til det nye byggeri fik man kontakt til en bornholmsk født arkitekt, O. Funch Espersen, som beredvilligt påtog sig at udarbejde tegninger og overslag til en ny bygning. Man blev enige om at antage hans forslag, og efter endt licitation, hvor arbejdet blev overdraget til en bygmester Johs. Munch, blev byggeriet påbegyndt i foråret 1912 og stod færdigt til indvielse den 14. november.

Den nye bygning og dens indvielse blev behørigt omtalt i Bornholms Tidende, og den, der skriver, har mange rosende ord om det. Vi tager nogle uddrag af hans omtale.

»... nu, da denne [bygningen] staar færdig er den almindelige Mening, at man staar overfor en af de smukkeste moderne Bygninger paa Bornholm. Navnlig tager den gavllignende Facade til Torvet sig prægtig ud, opført som den er i gammel dansk Herregaardsstil med Mansardtag og opført af røde haandstrøgne Mursten med gullige Fuger og en skønsom Anvendelse af vort hjemlige Granit- og Sandstensmateriale til Sokkel og Fodmur. ...«

Om bygningens indvendige indretning hedder det:

»Hovedindgangen fra Torvet fører til en bred Vestibule, hvorfra der til højre er Indgang til Restaurationen, og hvorfra en bred Trappe fører op til Gæsteværelserne. Fra Vestibulen er der Gjennemgang til

Salen, og i den nordlige Ende er anbragt Toiletrum og Garderobe.

Køkkenet er anbragt i Kælderen og ligger heldigt baade for Restaurationslokalerne og Salen, til hvilken der er adgang gjennem en Tunnel. Mellem Salen og Restaurationenslokalerne er et par større Værelser til Brug som Klublokaler eller til mindre Møder. Disse Værelser kan ved praktisk Anbringelse af Hejse- og Skydedøre, om fornødent gjøres, sættes i forbindelse med Salen. Spisestuen er over Køkkenet, med hvilken det staar i Forbindelse med en Elevator.

I de højere Etager er anbragt nogle og tyve Gæsteværelser samt Badeværelse og WC. Og endvidere et Par Værelser til Værtens private Brug. Ligeledes findes paa første Sal et Læseværelse, hvor Blade og Tidsskrifter er fræmlagte. Samtlige Lokaler er forsynede med elektrisk Lys og er smukt og smagfuldt monterede, Hovedrestaurationen med mørkt Egetræsmøblement med høje Sofaer, betrukne med Bøffellæder. Et stort udvalg af smukke Billeder paa Væggene giver det hele et vist hjemligt og hyggeligt Præg. I Gaarden er bygget Vognremise, Stald til 6 Heste samt Cykleskur«.

Til sidst følger nogle tal for ejendomsværdien og forsikringssum. Ejendommen med grund ville stå aktieselskabet i ca. 52.000 kr. Aktiekapitalen var dog kun på ca. 19.000 kr. omkring 36 %, så der var en betydelig gæld.

Indvielsesfestlighederne faldt i to dele. Kl. 4 om eftermiddagen var aktieselskabet indbyder til fremvisning af huset fra kælder til kvist og efterfølgende spising. Der var dækket op til 125, men det var for lidt, så man i hast måtte dække op til 40 mere i det tilstødende lokale, hvor de omtalte hejse-døre kom i funktion så der dannedes ét

stort lokale. Undervejs var der naturligvis taler af de centrale personer i foretagendet, samt et enkelt poetisk indslag.

Om aftenen fortsatte festlighederne med, at højskoleforeningen indbød til et møde i salen, hvor man havde bedt forstanderen for højskolen, Andreas Hansen, om at tale, og hvor der var flere andre indslag med sang og oplæsning. Det hedder, at festen varede til klokken nærmede sig 12, hvor man sluttede med at synge »Dejlig er Jorden«. *»En i alle Maader smuk og værdig Indvielse af den skønne og stilfulde Bygning«*, slutter referatet.

Man må vist sige, at med dette hus fik Nexø snarere end et nyt højskolehjem et lidt pompøst, men fremtidssikret hotel, og det var reelt også det, det endte med at blive. Men det svarede vist nogenlunde i sin standard til adskillige andre nybyggede højskolehjem i andre byer rundt om i landet.

Der er næppe heller tvivl om, at det for højskoleforeningen var en stor forbedring at kunne holde deres møder og selskabelige sammenkomster i de nye og langt rummeligere forhold.

Formelt stod man imidlertid i et lidt anderledes situation. Det gamle højskolehjem havde som beskrevet været privatejet af de tre mænd. Nu var det derimod *A/S Nexø Højskolehjem*, der var ejere, og det var bestyreren af dette højskoleforeningen skulle forhandle med om lejen af lokalerne. Det ladet dog ikke til at det har givet anledning til problemer. Mellem aktieselskabet og højskoleforeningen har der utvivlsomt været et meget stort personsammenfald.

Højskolehjemmet kom til at fungere i aktieselskabets regi i de følgende 30 år, indtil 1942, da det blev solgt til den daværende bestyrer, Svend Aage Madsen. Udtalelser af formanden, Ernst Kjærgaard i

forbindelse med salget viser, at forløbet ikke havde været problemfrit, men det vender vi tilbage til.

Højskoleforeningens fortsatte aktivitet

Højskoleforeningen ser ud til at have fortsat sit virke med god succes frem til 1940'erne. Dens historie skal ikke fortælles i detaljer her, men nogle væsentlige og kendetegnende træk skal nærmere beskrives for at give et billede af, hvad den egentlig var for et foretagende.

Af detaljer ud over mødevirksomheden kan nævnes, at man kort efter at have 'flyttet ind i det nye hus' anskaffede et nyt klaver. Det havde kostet 450 kr. Det gamle blev solgt for 100 kr., og de resterende 350 kr. blev dækket af et lån af gårdejer Jokum Brandt, Egesgård i Bodilsker.

I foråret 1913 tog man igen på udflugt, denne gang sammen med Aakirkeby Højskoleforening, til Hammershus, hvor man kørte med tog til Rønne og videre med den nyligt åbnede Nordbane. Der var i alt 260 deltagere. K. A. Petersen fortalte om Hammershus, og Aakirkeby Dreng Orkester musicerede på turen, som betegnes som meget vellykket.

De fleste år var der fortsat en sommerudflugt. I 1914 tog man til Rø, formentlig Helligdomsklipperne, i 1916 til Gudhjem, hvor man var sammen med Højskolehjemmets Selskabsforening, så en sådan fandtes altså også. I 1917 tog man til Gamleborg og Fjældståun i Paradisbakkerne, hvor den tidligere forstander for Bornholms Højskole, N. P. Jensen, holdt Foredrag. I 1918 tog man til Saltuna i Østermarie; i 1921 til Svaneke Nordskov, hvor N. P. Jensen igen holdt foredrag, denne gang om professor Madvig.

»Komedie i Højskoleforeningen« står der bag på dette billede. Hvor man spillede dette stykke er uvist, men dilettantteater var en af de aktiviteter, man bød på på højskolehjemmene. Foto på Bornholms Museum.

Foredragsmøderne fortsatte som før, men i en periode benyttede man sig især af lokale folk, især nogle af de lokale skolefolk og præster samt højskoleforstander Andreas Hansen og ovenfor nævnte N. P. Jensen, efter at denne i 1915 var vendt tilbage til Bornholm som leder af en ny realskole i Aakirkeby. Ligeledes medvirkede Kai Senstius, som i nogle år var lærer på højskolen og senere boede i Rønne, med musikalske indslag.

Indtil 1924 er protokollen imidlertid ikke ført særlig udførligt med hensyn til møderne, men af folk, hvis navn endnu er kendt, kan nævnes, at Martin Andersen Nexø holdt foredrag i oktober 1913.

Formandsskifte

Ved generalforsamlingen 1924 var der en udskiftning i bestyrelsen, og som nyvalgt kom en 40 årig lærer ved realskolen ved

navn Anker Bjerre i bestyrelsen. Ved det efterfølgende konstituerende møde blev han også valgt til formand, og det skulle på længere sigt få vidtrækkende betydning for foreningen. Han fortsatte som formand i 28 år til foreningen reelt ophørte i 1952.

Det ses tydeligt, at han har påtaget sig at føre protokollen, og det blev gjort meget minutiøst både hvad angår referater af generalforsamlinger og bestyrelsesmøder samt lister over foreningens aktiviteter. For at give endnu et indtryk af det sidstnævnte gengives neden for hans første liste over virksomheden i regnskabsåret 1. april 1924 til 31. marts 1925:

23. April: Foredrag af Teaterdirektør Adam Paulsen.

28. April: Foredrag af Pastor Herman Larsen.

2. Juli: Sommerudflugt til Klint. Højskoleforeningen havde indbudt Højskolens Elever som Gæster. Foredrag paa Klint af Forstander Aagaard.

15. Oktober: Afholdtes den ordinære Generalforsamling. Aftenen begyndte med Oplæsning ved Dr. C.U. Boesen.

23. Oktober: Foredrag af Inspektør Kr. Kristensen om Leo Tolstoi.

28. Oktober: Foredrag af Højskoleforstander Aagaard.

2. December: Oplæsning ved Doktor C.U. Boesen. P. E. Bentzen: »Diciplen«. Efter Oplæsningen: Underholdning: Sang, Musik, Duetsang af Lærerne H. Nielsen og A. Bjerre, ved Klaveret Fru Forstander Jensen. Derefter læste Dr. Boesen »Klods Hans« og sang et par Juleviser, ved Klaveret Frk. Agnes Boesen.

8. December: Foredrag af fhv. Højskoleforstander Helge Hostrup om Digteren Carsten Hauch.

21. December: Juleoplæsning ved Dr. C.U. Boesen. Fuldt Hus !

17. Januar: Foredrag med Lysbilleder ved Dr. Krarup Nielsen. Emne: »Fra Søndagerne til Moskva!«. Foredraget holdtes paa Teknisk Skoles Sal. Næst Haandværker og Industriforening var Medindbyder.

3. Februar: Foredrag ved Magister Paul Rosenhoff »Kværkerne«. Emne: Praktisk Kristendom.

24. Februar: Foredrag af Valgmenighedspræst Andreas Hansen. Emne: Svensk Aandsliv; særlig Erik Gustaf Geijer.

1. Marts: Foredrag af Professor Edv. Lehmann. Emne: Lykken: Hvem [?] er den lykkeligste.

16. Marts: Foredrag af Højskoleforstander Aagaard. Emne: St. St. Blicher.

31. Marts: Foredrag med Lysbilleder ved Peter Freuchen. Emne: Den 5. Thule Ekspedition.

Som det ses medvirkede C. U. Boesen ved tre arrangementer. Sommerudflugten til Klint i Paradisbakkerne blev gentaget på samme måde de følgende fem år, hvor højskolepigerne var indbudt og Frode Aagaard holdt foredrag. Derimod var der en pause i fastelavnsfesterne, som først blev indført som fast tradition i 1928. Den udviklede sig til også at blive et stor arrangement for børnene.

Mødevirksomheden fortsatte på samme vis de følgende mange år. I reglen lå antallet på omkring 15 pr. sæson, enkelte gange et lidt mindre antal, men andre gange større. Det største antal nåedes i 1929-30, hvor der var i alt 25 møder og sammenkomster.

Det vil inden for denne artikels rammer føre for vidt at redegøre nærmere for alle disse arrangementer, men de to gengivne lister giver forhåbentlig et godt indtryk af det. Samlet set i protokollerne virker det i hvert fald ganske imponerende, og det er

et meget bredt spektrum af emner, der blev behandlet af foredragsholderne.

Hvad angår andre udflugter, tog man i 1932 igen til Hammeren, men denne gang med skib. Derefter tog man i årene 1933-40 hvert år en lysttur til Christiansø. Men krigstiden satte nok en stopper for det følgende år.

Det er ret vanskeligt at danne sig et indtryk af, hvor mange medlemmer der var i højskoleforeningen, idet deres medlemsbog og de ældste regnskabsbøger, hvori det ville være fremgået, gik tabt ved bombardementet i 1945. Men med det program, man havde, må medlemstallet have været et ret betydeligt. Der nævnes intet sted noget konkret tal, men i et referat af et bestyrelsesmøde i 1919 er angivet en kontingentindtægt på 443,65 kr. Ud fra de gældende kontingentsatser, vil et kvalificeret gæt lyde på omkring 275 medlemmer.

På en håndskrevet liste over medlemmer, som sandsynligvis stammer fra tiden efter 1945, opregnes knap 200 medlemmer i Nexø by. I de omkringliggende tre sogne - Pedersker er tilsyneladende gledet ud - ser der på den tid ud til at have været mellem 30 og 40 i hvert sogn, så det samlede antal må have været omkring 300. Et gennemsnit af kontingentindtægterne for årene 1945 til 1948 i en ny regnskabsbog viser da også et tal, som vil svare til dette antal medlemmer, men i årene efter falder denne indtægt betydeligt.

Trods det ret store antal medlemmer omkring 1945, var det dog sådan, at interessen for møderne i flere år havde været aftagende. Fra 1935 reducerede man antallet af arrangementer, først til 13, derefter med en nedadgående tendens så man havde otte i 1940, for derefter at have mellem ni og elleve i nogle år, hvilket naturligvis havde noget med krigssituationen at gøre. Første

gang formanden, Anker Bjerre, ved en generalforsamling nævner, at »...der havde knap været så stor tilslutning som tidligere...«, var i 1942; men det kunne have forskellige årsager - f. eks mørklægning - ingen private biler o.s.v.

Højskolehjemmet sælges

Netop i 1942 var det, at bestyrelsen for aktieselskabet besluttede at sælge højskolehjemmet til den daværende forpagter, Svend Aage Madsen, og efterfølgende ophævelse af aktieselskabet. Det fremgår af et par avisartikler⁷, hvor det blev slået ret stort op. Beslutningen blev fremlagt på en generalforsamling i selskabet den 2. marts 1942. Om årsagen til det udtalte formanden, Ernst Kjærgaard bl. a. ifølge referatet:

»Naar man indenfor Bestyrelsen foreslaar at sælge Højskolehjemmet, er det ikke med Glæde, men det har vist sig, at Tiderne for at drive et Højskolehjem i den Aand, som det oprindeligt var tænkt, ikke er eller har været til Stede i flere Aar. De, der for mange Aar siden var med til at bygge dette Hjem, havde tænkt sig, at det skulde være et Samlingssted, særlig for Byens og Omegnens Ungdom, under gode og smukke Forhold, et Maal, som det har været meget vanskeligt at fastholde«.

Han fortsatte med at se tilbage på de 30 år, der var gået, og udtalte, at de havde haft mange forskellige værter, alt for mange, og mange af dem havde skuffet. Hver gang, de havde skullet skifte, havde de måttet skaffe nyt inventar samt foretage kostbare

⁷ Der er ret fyldige artikler den 3. og 17. marts i både Bornholms Avis og Bornholms Tidende, mens der kun er en ret kort omtale i Bornholms Social-Demokrat. Det tyder på, at pressen har været inviteret til generalforsamlingen, fordi man ønskede klare linjer omkring beslutningen i offentligheden.

vedligeholdelser, som det havde knebet med at skaffe de fornødne midler til. Han henviste endvidere til, at der nu var en god vært, og at hjemmet ellers var i god gænge, så det var et godt tidspunkt at afhænde det på for at få aktiekapitalen ind og endda med et lille overskud. Den nye ejer havde givet tilsagn om, at højskoleforeningen fortsat kunne bruge lokalerne.

Højskoleforeningens bestyrelse var ikke blevet orienteret om beslutningen, hvilket de ikke var tilfreds med. Der kom forskellige udtalelser imod salget, men bestyrelsen står fast på beslutningen. Den skulle dog vedtages endelig på en efterfølgende generalforsamling, og det blev den på en ekstraordinær generalforsamling den 16. marts. Salget gav et overskud på 1.700,00 kr., som i januar 1943 blev overdraget til højskoleforeningen efter forslag fra Holger Koefoed, Langedeby.

Svend Aage Madsen ændrede snart efter bygningens navn til Centralhotellet, og det kom til at fungere som sådant i mange år frem.

Højskoleforeningens sidste tid

For højskoleforeningen kom ejerskiftet af bygningen ikke til at betyde ret meget. Det lader til, at man kom overens med den nye ejer om fortsat at bruge lokalerne, men omvendt følte man sig friere stillet med hensyn til, hvor man ville holde sine arrangementer. Langt de fleste blev dog fortsat holdt samme sted.

Nogle lidt særskilte træk fra foreningens sidste år skal kort nævnes. I begyndelsen af 1940 drøftede bestyrelsen under indtryk af krigssituationen, og særlig krigen i broderlandet Finland, om man burde afstå fra at holde fastelavnsfest og i stedet holde en Finlandsaften, hvor man samlede penge

ind til nødhjælp. Det blev bestemt, og der indkom 152 kr. til formålet, som blev afleveret til Røde Kors.

I slutningen af krigsårene og i årene derefter blev der fortaget flere pengeindsamlinger, hvortil foreningen bidrog med et beløb. I efteråret 1944 var der således indsamling til bespisning af norske børn, der var kommet her til landet på midlertidigt ophold. Foreningen bidrog med 36 kr.

I efteråret 1947 var der indsamling til Sydslesvig, hvor foreningen bidrog med 100 kr.

Endelig var der i foråret 1948 indsamling til Vartov i København, hvor foreningen også bidrog med 100 kr.

De voldsomme begivenheder med bombardementet i maj 1945 har ikke sat sig direkte spor i protokollerne; kun dette, at foreningen i september modtog et bombeforsikringsbeløb på 520 kr.

Et træk af en helt anden art fra disse år var, at man i 1939, afholdt en sommerfest, som indledtes med en koncert med kongelig kammersanger Erik Sjøberg, der som bekendt var født og opvokset i Nexø. Han havde medvirket ved en tidligere lejlighed, men en tilsvarende sommerfest blev gentaget de følgende fire år, og igen engang i 1947 sammen med kgl. skuespiller Alberth Luther. Man fornemmer, at disse sommerfester havde været meget vellykkede.

Ellers bestræbte man sig i disse år på at fortsatte som før, men som omtalt oven for måtte man i ledelsen konstatere, at en aftagende interesse gjorde sig gældende, især for foredragsmøderne, mens det gik noget bedre med de selskabelige sammenkomster. Hvis man imidlertid havde håbet, at interessen ville blomstre op igen, efter at krigen var slut, blev man skuffet.

I 1947-48 havde man kun syv arrangementer, og i de følgende år kun tre. Trods

fortsat mange medlemmer, som betalte kontingent, var foreningen så småt ved at sygne hen.

Formanden, Anker Bjerre, havde to gange tidligere bedt om at blive afløst som formand, men var begge gange blevet overtalt til at fortsætte. Da han i 1949 havde været formand i 25 år, blev han ved generalforsamlingen behørigt takket for sin store indsats for foreningens trivsel af dirigenten, Niels Ejnar Jakobsen, Langedeby, som endvidere udtalte, at man kunne takke lærer Bjerre for, at foreningen ikke for længst var gået ind.

50 års jubilæum

På samme generalforsamling måtte Bjerre erkende, at der ikke havde været afholdt så få møder og sammenkomster i mange år, og tilslutningen havde været ringe. Men han kom videre ind på, at foreningen to år efter, i 1951, kunne fejre 50 års jubilæum, da den blev stiftet den 13. juli 1901, og det ville være skønt, om foreningen kunne opleve denne dag og indbyde medlemmerne til en festlig sammenkomst.

I den følgende tid var der en sommerfest, hvor skuespillerinden Ellen Malberg underholdt, og en fastelavnsfest i februar 1951.

Eftersom der havde været så lidt aktivitet, besluttede man på generalforsamlingen i oktober samme år ikke at opkrævet kontingent, men derimod at indbyde til en stor jubilæumsfest. Denne fandt sted mandag den 19. november, hvor det var lykkedes at få skuespilleren Henrik Malberg til at underholde. Festen blev skildret i alle tre aviser, hvor det bl. a. hedder, at den fik et overordentligt strålende forløb, og hvor 270 medlemmer, unge og ældre, deltog. C. U. Boesen deltog ikke i festen, hvilket nok

skyldtes alderdomssvækkelse, men han sendte et lykønskningstelegram.

Den 25. februar 1952 holdt man så igen en stor fastelavnsfest, som blev den sidste.

Tidligere samme år havde man fra Europabevægelsens danske Råd fået tilbud om foredrag af forskellige fremtrædende folk om 'den stadig mere tvingende nødvendighed af et nærmere samarbejde mellem Europas demokratiske stater'. Den 31. marts indbød man til et foredragsmøde med Dr. phil. Sven Henningsen om netop dette emne. Skuffende lyder kommentaren, at der var kun få tilhørere, ca. 50.

I november samme år holdt man endnu en generalforsamling, og fulgte så at sige ritualet til punkt og prikke.

Men derefter er der ingenting i protokollen. Foreningen var reelt ophørt uden at være formelt opløst. Anker Bjerre døde fem år senere, i 1957.

Der gik imidlertid 12 år frem til 1964, før sparekassen gjorde opmærksom på, at foreningen havde et pengebeløb stående, som så blev udbetalt og delvis brugt til at betale et par regninger. Men der gik endnu fem år, til marts 1969, før man formelt fik foreningen opløst. Det sidste mindre pengebeløb og et lysbilledapparat blev overdraget til Nexø Museumsforening.

Konkluderende betragtninger

Som det fremgår af skildringen, er vi med hensyn til kildestof godt underrettet, hvad angår oprettelsen af de tre højskolehjem, men med hensyn til det videre forløb af deres virke sammen med de tilknyttede højskoleforeninger har vi for Rønnes og Aakirkebys vedkommende kun mangelfulde billeder af det gennem deres avertering i aviserne. For Nexøs vedkommende har vi derimod ved deres forhandlingspro-

Kattekongen fra den sidste fastelavnsfest i »Neksø og Omegns Højskoleforening« den 25/2 1952. Til venstre ses formanden, Anker Bjerre. Nexø Museum.

tokoller et næsten fuldstændigt billede af både højskolehjemmets og højskoleforeningens virke gennem hele det godt 50 år lange forløb.

Ved at sammenholde det meget fuldstændige billede fra Nexø med de brudstykkeagtige billeder fra de to andre steder, giver det imidlertid anledning til at antage, at det i Rønne har formet sig på lignende måde som i Nexø i de første mange år, og ligeledes, men nok i noget mindre grad i Aakirkeby. Det sidste sted havde man formentlig også en vis »konkurrence« med den nærliggende højskole, hvor der også holdtes en del offentlige foredragsmøder. Hvor længe, det holdt ved de to

steder, har vi ingen konkret viden om, men antagelig er det hørt op i løbet af 1930'erne.

I forhold til det er forløbet i Nexø ret enestående, idet man dér holdt ved omkring 15 år mere, men nogle antydninger i referaterne kunne tyde på, at det i særlig grad skyldtes en særdeles ihærdig indsats fra den sidste formand, Anker Bjerres, side, og sikkert med godt støtte fra C. U. Boesen.

Højskolehjemmene og højskoleforeningerne opstod i en tid, hvor der nærmest var en rivende udvikling i samfundet. Det gjaldt ikke mindst på det økonomiske område med industriens fremvækst og dermed bybefolkningens stærke fremgang.

Men også indførelsen af politisk demokrati nogle årtier før bør nævnes.

I denne sammenhæng opstod der en lang række instanser, som lidt ironisk udtrykt havde til formål at gøre folk til bedre mennesker. Det ses tydeligt af den intense mødeaktivitet, der fandt sted i de sidste årtier af 1800-årene. Det gælder f. eks. afholdsbevægelsen, de mange kirkelige grupperinger, på det politiske plan forskellige partidan-
nelser med hver deres ideale visioner osv.

Højskolerne, og dermed højskolehjemmene og højskoleforeningerne, kan for så vidt godt ses i denne sammenhæng. De havde alle stor fremgang på denne tid, og lidt forenklet sagt var deres formål ved god folkelig oplysning at gøre folk bedre skikkede til et liv som mennesker og samfundsborgere. Der var megen optimisme og begejstring omkring alt dette, hvilket tydeligt ses ved oprettelsen og indvielsen af de tre højskolehjem her på Bornholm.

Set i det historiske perspektiv må det dog vist siges, at de mennesker, der stod bag oprettelsen af disse kulturelle institutioner, og var deres faste støtter i mange år, på længere sigt overvurderede menneskers trang til denne folkelige oplysning og den forædlede adfærd, som den forventedes at medføre. Det kneb med generationsskiftet i det lange løb, og derfor fik det en begrænset varighed. For så vidt kan mønsteret følges også for højskolernes vedkommende. De nåede et højdepunkt med hensyn til elevtal omkring 1920, hvorefter der var en nedadgående tendens til det nåede mindre end 60 procent af det højeste i 1945. Nogle højskoler blev særlig hårdt ramt, deriblandt Bornholms Højskole. Forløbet med højskolehjemmene bør nok ses i samme sammenhæng, men at de i nogle årtier har haft betydning for mange mennesker, er der næppe tvivl om.

Kildeangivelse:

Kilderne til denne artikel er meget spredte, og bl. a. derfor har jeg kun i begrænset omfang gjort brug af fodnoter. Det meste skulle da også fremgå af selve skildringen.

Til de indledende betragtninger: Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892. 1944 (doktordisputats).

Desuden en artikel og nogle notitser i nogle årgange af Højskolebladet, som jeg tilfældigvis er i besiddelse af, især årgangene 1880, 1883 og 1886.

De vigtigste kilder til oprettelsen af højskolehjemmene er artikler og notitser i Bornholms Tiden-
de, især i årgangene 1883, 1901 og 1912, men også hist og her i andre årgange.

Martin Andersen Nexø: For Lud og koldt Vand. 3. bind af hans erindringsværk. 1937.

I den forbindelse har jeg haft lidt inspiration fra Henrik Ydes doktordisputats: Det grundtvigske i Martin Andersen Nexø's liv. 1991.

Om forholdene i Rønne i sidste del af 1800-tallet: Niels Nielsen: En by vokser til. Skrevet sidst i 1930'erne, men først udgivet i 1959.

Til enkelte detaljer: Rønne Haandværker- og Industriforenings jubilæumsbog. 1912.

Otto Bidstrup: Erindringsartikler i Jul på Bornholm 1958 og 1959.

Arne Madsen: Artikel i Jul på Bornholm 1969.

Poul Harild: Artikel i Jul på Bornholm 1997.

Om enkeltpersoner har jeg haft gavn af diverse materiale vedrørende personer med tilknytning til Bornholms Højskole, men har i øvrigt også hentet oplysninger fra kirkebøger og folketællingslister, og om enkelte ejendomsforhold også fra tinglysningsoptegnelser, alt sammen noget, der har kunnet hentes på Arkivalieronline på internettet.

Aakirkeby Lokalkrav har leveret nogle billeder og andet materiale vedrørende højskolehjemmet dér.

Endelig skal nævnes det enestående kildestof som udgøres af forhandlingsprotokollerne, regnskabsbog fra 1945 og andet materiale for »Neksø og Omegns Højskoleforening« samt en scrap-bog med avisudklip om Nexø, som Nexø Museum er i besiddelse af. Her skal lyde en tak til dets formand, Erik Gornitzka, for at have fundet dette materiale og velvilligt stillet det til rådighed.

På Nexø nye kirkegård findes dette gravminde sat for ægteparret, K. A. Petersen og hustru Karoline. De har utvivlsomt har haft deres faste gang på højskolehjemmene, først nogle år i Rønne på samme tid, som Martin Andersen Nexø havde sin gang dér; (han omtaler K. A. Petersen i sine erindringer), og senere i mange år i Nexø. Det digt, der er gengivet nederst på stenen, forekommer at være et fint udtryk for det grundtvigske livssyn, som har præget familien, og som også har været bestemmende for livsstemningen på højskolehjemmene. Kristian Andreas Petersen, født 1855, var stenhugger, udlært på F. F. Fischers værksted i Nexø, men blev senere i hovedsagen journalist. Det fremgår af indskriften, at de fik seks døtre, hvoraf de mistede to som små og endnu én som voksen. Både K. A. Petersen og to af de overlevende døtre, Ingeborg og Elna, havde poetiske evner og skrev bl. a. digte og fortællinger.

Forældrene døde med kun tre uger mellemrum i begyndelsen af 1929. Det er formodentlig Elna, gift Schöne, der under forældrenes navne og datoer har skrevet digtet på mindestenen. Det lyder som følger:

ITRO OG HAAB OG KÆRLIGHED
BLEV LIVET VIRKSOMT LEVET
EN SUM AF LIVETS HERLIGHED
ER OS TILBAGE BLEVET

TO DØTRE SMAA OG ENDNU EEN
GIK FORAN IND I DØDEN
TRE SATTE DENNE MINDESTEN
VENDT IMOD MORGENRØDEN